

Indledning

Det besatte og befriede Danmark har fremkaldt mere historieskrivning end nogen anden epoke i Danmarks historie. 50 året for befrielsen i maj 1945 vil næppe indebære en afslutning på denne interesse blandt historikere, forfattere og aktører, selv om det efterhånden er ved at tynde ud i den sidste gruppe. Ejheller vil vi opleve, at de kontroverser om den rette politiske linje, der allerede begyndte under besættelsen, dør ud. Problemstillingerne fra de fem år udgør en så vital del af vor nationale identitet, at også kommende generationer uanset den historiske distance vil opfatte modsætningerne som eksistentielle, fordi de som alle historiske tolkninger handler ligeså meget om vor nutidsforståelse og fremtidsforventninger som om selve historien.

I kraft af de politiske og alment samfundsmæssige styrkepositioner, som arbejderbevægelsen havde tilkæmpet sig i de foregående årtier, fik bevægelsens holdninger og handlinger under besættelsen overordentlig stor betydning både for den politiske linje i forhold til besættelsesmagten og for befolkningens stillingtagen. Socialdemokratiets samarbejdslinje over for tyskerne har da også været i centrum i adskillige af de seneste årtiers polemikker, hvor **Hans Kirchhoff** fra historikerside har været hoveddebattøren. I en stort anlagt syntese » – Vor eksistenskamp er identisk med nationens kamp – Om Socialdemokratiets overlevelsestrategi under besættelsen« blotlægger og diskuterer Kirchhoff den socialdemokratiske arbejderbevægelses dilemmaer og traumatiske erfaringer fra »kollaborationen« med tyskerne, hvor Socialdemokratiet fremstår som det mest tilpasningvillige af de store demokratiske partier, trods 30'ernes antifascisme og ideologiske beredskab. Målet med tilpasningspolitikken og den ledsagende disciplinering af fagbevægelsen var »hele nationens velfærd«, bevarelsen af de demokratiske institutioner og af arbejderbevægelsens organisationer. En knækket arbejderbevægelse ville med den senere DsF-formand Eiler Jensens udtryk være et knækket demokrati. Bedømt ud fra disse mål var Socialdemokratiets og fagbevægelsens strategi en succes. Men prisen var høj: En decideret svækkelse i den fortsatte klassekamp i krigens første år, en fuldstændig fremmedgørelse over for modstandsbevægelsen, i høj grad foranlediget af den rodfæstede anti-kommunisme, og en isolation fra det opgør med nazismen, som måtte være alfa og omega for et socialt og demokratisk parti.

Som Hans Kirchhoff skriver i sin indledning, er besættelsestiden i den socialdemokratiske historieskrivning »en parentes om en tid man helst ser glemte«, mens den omvendt for kommunisterne har været »den aldrig siden overgåede politiske og nationale triumf.« Denne historiografiske asymmetri er temaet i **Niels Finn Christiansens** og **Morten Things** artikel »Socialdemokrater og kommunister ser sig i spejlet«, og når de gør det med besættelsen som bagtæppe, får de øje på hinanden. Mellemkrigstidens uoverstigelige kløft mellem de to partier blev uddybet under besættelsen, både fordi DKP i konsekvens af Hitler-Stalin pagten ikke bestod »lakmusprøven« i besættelsens første år, og fordi de senere blev en ledende kraft i den modstandsbevægelse, der satte sig op mod den ansvarlighed, som Socialdemokratiets kamp for den nationale eksistens repræsenterede. Mens den kommunist-kritiske linje er en konstant i socialdemokratisk historieskrivning og polemik, har DKP's tolkninger i nogen grad været underlagt taktiske og konjunkturbestemte nuancer i forholdet til Socialdemokratiet som dominerende styrke i arbejderbevægelsen.

Den tyske historiker **Fritz Petricks** artikel »DAF og fagbevægelsen i de tysk besatte lande« er en komparativ analyse af nazisternes strategi over for fagbevægelsen i de inkorporerede eller besatte lande. Artiklen bygger delvis på nyt tysk kildemateriale. Den tyske arbejdsfront (DAF) var en mammutorganisation i Det Tredje Rige, og den blev med enkelte variationer modellen for organisering af arbejdsmarkedet i de lande, der skulle indgå i nyordningen af Europa – undtagen i Danmark. Her som i andre henseender blev vi et særtilfælde, hvor fagbevægelsen delvis under tvang, delvis frivilligt ganske vist indgik i et samarbejde med DAF. Den afgørende forskel var imidlertid tyskernes accept af de danske faglige organisationers fortsatte eksistens som selvstændige aktører på arbejdsmarkedet. Petrick nuancerer også synet på den senere så udskældte formand for DsF, Laurits Hansen.

Norges stilling under besættelsen blev en ganske anden end Danmarks. Nordmændene kæmpede mod besættelsen, regeringen gik i eksil i England, og landet berigede den internationale politik med Quisling-begrebet. Den norske historiker **Tore Pryser** belyser i artiklen »Arbejderbevægelsen i motstandskampen«, hvorledes enkelte faglige ledere lod sig indfange af nazisternes omorganisering af arbejdsmarkedet, og hvorledes fagbevægelsen også i Norge indledte et samarbejde med tyskerne, der varede til efteråret 1941, hvor arbejderbevægelsen overgik til illegalitet. Herefter var hovedlinjen, at arbejderbevægelsen engagerede sig i modstands-

kampen. Mange faglige ledere blev dømt for illegalt arbejde, enkelte blev henrettet eller døde i koncentrationslejr. Alligevel undgik heller ikke Norge, at konflikterne mellem Arbejderpartiet og kommunisterne om kampens taktik blev så dybe, at de truede med at sprænge modstandsbevægelsen.

Det traditionelle modstandsbegreb og følgelig også forskningen om modstandsbevægelsen har udgrænset kvinderne af historien. **Anette Warring** argumenterer i sin artikel »Illegalitetens hule. Hjemmets funktion i modstandskampen« for at inddrage kvindernes og hjemmenes rolle som en central del af modstandskampen. De udgjorde både materielt og følelsesmæssigt et reservoir, som var en absolut forudsætning for at gennemføre modstandskampen i alle dens former. Kvinderne er i de hidtidige fremstillinger blevet tilkendt deres traditionelle rolle. Sabotagen var det synlige, den foregik i byens rum, i en udefront, mens hjemmefronten var usynlig. Skal fremtidens forskning være dækkende, fordrer det, at der også bliver anlagt et kønsperspektiv på modstandskampen.

De godt og vel 125.000 danske arbejdsrejser til Tyskland under krigen udgør et andet forhold, der indtil de seneste år har været underbelyst. En af pionererne i undersøgelsen af denne trafik, **Therkel Stræde**, peger i artiklen »Arbejderbevægelsen og Tysklandsarbejderne« på de dilemmaer, som de danske arbejdere og fagbevægelsen stod overfor, da tyskerne begyndte at forlange, at dansk arbejdskraft blev sendt til Tyskland. Fagbevægelsen trak sig i krigens første år tilbage til et »defensivt minimalprogram«, der skulle sikre organisationernes opretholdelse som arbejdernes sidste beskyttelsesskjold mod tyske overgreb. Det var bydende nødvendigt at fremme beskæftigelsen for at hindre dannelsen af et subproletariat, der kunne radikaliseres i kommunistisk eller nazistisk retning. Med gulerod og stok kunne man eksportere en del af arbejdsløsheden til tyske arbejdspladser og derved dels imødekomme tyskerne og dels mindske den høje arbejdsløshed. Stræde viser i sin artikel, hvorledes fagbevægelsen og a-kasserne helt konkret håndterede problemerne med og for tysklandsarbejderne, bl.a. i forbindelse med de mange kontraktbrud og tilbagevandringer.

De danske søfolk, der ved besættelsen blev afskåret fra hjemlandet, udgjorde en helt anden type arbejdskraft i udlandet. **Christian Tortzen** fremlægger i artiklen »Danskerne måtte begynde på bar bund« en analyse af den eksilorganisation, som danske søfolk etablerede i England under verdenskrigen. I god tråd med dansk tradition skabte de udenlandske søfolk en stærk og levedygtig faglig organisation, der omfattede tre fjerdedele af

de menige søfolk, der sejlede fra England. De Sammensluttede Danske Sømandsorganisationer var bemærkelsesværdig ved at være en enhedsorganisation for søfolk, der i den hjemlige sammenhæng indtil da havde været delt på flere forbund med forskellige politiske tilbøjeligheder. Det var selvsagt ikke uden problemer, men DSDS blev holdt sammen af en dynamisk organisator, Børge Møller, som også blev velanskrevet i det Londonbaserede Danske Råd. DSDS skulle forholde sig til et utal af store og små problemer, dikteret af dels krigssituationen, dels en »uregerlig« medlemsskare og dels en fortsat politisk splittelse mellem socialdemokrater og kommunister. Få måneder efter befrielsen sluttede DSDS sin virksomhed, og de gamle forbund overtog medlemmer og problemer. Eksilfolkenes drøm om en permanent enhedsorganisation viste sig uigennemførlig.

Årbogens fire sidste artikler er helliget den hjemlige scene. **Jan Pedersen** analyserer i artiklen »Produktion og arbejdsmarked under besættelsen: normalitet og unormalitet i maskin- og skibsbygningsindustrierne«, hvorledes arbejdsmarkedets institutioner fungerede under de unormale betingelser, som besættelsen medførte. Generelt blev perioden »lavinintensiv« mht. arbejdskonflikter, bl.a. i kraft af lovgivningens skærpelse af fredspligten. Jern- og metalindustrien, herunder skibsværfterne, har altid været normgivende på det danske arbejdsmarked. Jan Pedersen undersøger derfor mere detaljeret, hvorledes arbejdsmarked og produktivitet udviklede sig på dette område, med frontvirksomheden Burmeister & Wain som eksempel. Normaliteten blev i høj grad opretholdt, og varige udsving i produktiviteten blev snarere bestemt af investeringer og råvarerforsyninger end af sabotage og obstruktion. Men sabotage kunne have ret betydelige effekter på kort sigt, navnlig sammenholdt med den ret beskedne indsats, som en vellykket sabotageaktion krævede.

Blandt sabotagegrupperne har BOPA i litteraturen en særlig status. Den opfattes som den mest slagkraftige, kommunistisk domineret, præget af en høj grad af sikkerhed, med relativt få faldne, høj professionalisme og et meget højt antal aktioner. I 1991-92 gennemførte **Morten Thing** en detaljeret undersøgelse af BOPA's medlemmer, og han fremlægger resultaterne i artiklen »Et portræt af en sabotagegruppe. BOPA-undersøgelsen 1992.« På grundlag af et omfattende spørgeskema, der dækker både sociologiske og holdningsmæssige spørgsmål, kortlægger han næsten alle sider af BOPA-medlemmernes liv. Det munder ud i en markant nuancering af de hidtidige yndlingsantagelser både internt i organisationen og i offentligheden. Bl.a. var der relativt få kommunister, selv om

ledelsen var knyttet til DKP's illegale ledelse. Medlemmernes store flertal var født i København, de var unge mellem 19 og 21 år, og de fordelte sig socialt mellem faglærte arbejdere og studenter. Efter Mortens Things opfattelse tilførte dette »kultursammenstød« mellem arbejdere og studenter BOPA dens særlige dynamik.

Med barndomserindringen »Det krævede stor opfindsomhed«, indsamlet af **Ove Nielsen**, i artiklen »Hverdagen under besættelsen«, bevæger vi os langt bort fra den store historie til hverdagslivet for en pige i en arbejderfamilie i en barakby uden for Næstved. Her kommer vi i bogstavelig forstand tæt på huden af en familie på to voksne og fem børn i en toværelses lejlighed. Både moderen og faderen arbejdede og børnene med, såsnart de kunne, eller også passede de deres mindre søskende. Med rationeringer, manglende forsyninger og beskedne indkomster krævede det opfindsomhed og fantasi for overhovedet at skaffe familien mad på bordet og tøj på kroppen. I detailrigdom skildrer denne erindring et arbejderfamilieliv, som deltes af titusinder af familier i Danmark i disse år.

Vi afrunder denne årbog med en skildring af Esbjerg, som var et af besættelsestidens brændpunkter. Som **Søren Federspiel** og **Claus Jensen** beretter, var byen præget af et højt aktivitetsniveau, både mht. erhvervenes indtjening og lokal modstandskamp. Byen myldrede af tyske soldater og fremmede arbejdere. Kommunisterne havde traditionelt en stærk position og dominerede den lokale modstandsbevægelse, også i byens centrale rolle i augustoprøret 1943. Artiklen eksponerer konflikten på lokalt plan mellem samarbejdspolitik og modstandskamp.

Fra 1995 omlægger Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie udgivelsen af de hidtidige tidsskrifter, Arbejderhistorie og Årbog for arbejderbevægelsens historie. De samles i et tidsskrift, der under navnet **Arbejderhistorie. Tidsskrift for politik, kultur og historie** vil udkomme 4 gange årligt. Det er hensigten med det nye tidsskrift at forene de gamle publikationers dyder: videnskabelig kvalitet, debat, nyttige oplysninger, anmeldelser og læseværdighed – alt sammen i en tidssvarende og appetitlig layout. Redaktionen af denne årbog opfordrer læsere og bidragydere til at gå ind i samarbejdet med det nye tidsskrift med den samme entusiasme, som vi gennem mange år har oplevet.

Redaktionen.

